

Vaderna Gábor: *Honnan és hová? Arany János és a nagyszalontai hagyomány*

Budapest, reciti, 2020 (Vitae), 260 l.

A 2017-ben megrendezett Arany János-émlékév a költő születésének kétszázadik évfordulóján kiváló alkalmat teremtett a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum sok éve változatlan tárlatának az újragondolására. A kiállítás átalakításának módszereit, tapasztalatait és eredményeit Vaderna Gábor, a kiállítás kurátora foglalta össze az Arany-kutatás legújabb kötetében. Nagyszalonta kultikus emlékhelyé emelkedésének története és az ehhez hozzájáruló Arany-hagyaték kölcsönhatásának bemutatása nem kis feladat elé állította a tárlat újrendezőit, ugyanis a szempontrendszer kialakításánál figyelembe vették többek közt a költő alakjához kapcsolódó helyi hagyományokat, a város történetét, a szakirodalom legújabb eredményeit és muzeológia új elveit is. Ennek megfelelően egy szintenként eltérő műfajú kiállítás született, amely az épület sajátos adottságait és történelmi szerepét is szem előtt tartva a helytörténetet is sokrétűen jeleníti meg, és mind időben, mind térben túlmutat a helyszín adta kereteken.

A kötet a Csonka toronyban berendezett kiállítás logikáját követve sorrendben tárgyalja az Arany Jánoshoz köthető helyi, kultikus és személyes hagyomány aspektusait, bőséges forrásanyaggal szemléltetve a leírtakat. A torony utolsó emeletén kialakított kilátóból élénk táruló látványt Vaderna Gábor a könyv utolsó fejezetében Arany János és a modernitás kapcsolatát vizsgáló esettanulmányával helyettesíti, a címadó *Honnan és hová?* vers több szempontú elemzésével. A szerző az életműben a hagyomány – vagy ahogy ő fogalmaz, a származás – lehetséges nézőpontjából kontextualizálja a költeményt, és a lehetséges olvasatokat is tipologizálja, de kitér Arany kortársaival való vitáinak tanulságaira is. A verselemzés után – „kivezetőként” – egy rövid összefoglalás olvasható, amelyben Barabás Miklós Arany-portréjának megrongálói jelennek meg, majd Kányádi Sándor múzeumlátogatása által inspirált versét is olvashatjuk – amely magyarázatul szolgál arra, miért kapott helyet Arany János kalapja is a kiállított tárgyak között, végezetül pedig egy angol nyelvű összefoglaló olvasható.

Az Arany Jánoshoz köthető hagyománytípusok értelmezése a velük kapcsolatos és a belőlük fakadó problémák ismertetésével indul. Vaderna mindezt négy, egymástól merőben különböző jelenet leírásával szemlélteti Rozvány György Nagyszalontáról szóló történeti munkája segítségével, a könyv Arany Jánoshoz kerülésének kiemelt pillanatától kezdve 1945-ös megsemmisüléséig a Szalay Gizella és Voinovich Géza Ménési úti villáját ért bombatámadás következtében – a szerző szavaival élve „némi irodalomtörténeteszi fantáziával kiegészítve”. A példák remekül érzékeltetik, hogy a személyes,

illetve a hagyatékhhoz tartozó tárgyak vizsgálata általában véve akkor vezet eredményre, ha azok túllépnék eredeti kontextusukon – tehát utóéletük és emlékezetük figyelembevételével az életmű más oldalról is megközelíthető, amely természetesen nem csak Arany János munkásságának az esetében van így. A tárgyak közösségi identitásformálásban és a közösségi emlékezet alakításában betöltött szerepe az Arany Emlékegyesület és a múzeum megalapításának körülményeit is determinálta, mindez újabb adalékokkal szolgál a helyi hagyomány- és kultuszteremtés kutatásában. Vaderna az intézményalapítások állomásaira, továbbá az ezekhez kapcsolódó tiszteletadási formákra is kitér a helyi Arany-kultusz kezdeti szakaszától fogva. A múzeum története pedig Arany személyes és egyéb használati tárgyainak viszontagságos utóéletébe is bepillantást enged, amelyen keresztül az előző tárlat koncepciójáról is képet kapunk, így megismerhetővé válik a múzeum átalakítását megelőző évtizedek költő és város kapcsolatát is bemutató elképzelése, amely a jelenlegi tárlat kialakításában is nagy szerepet kapott.

A bevezető tanulmányt követően a különböző hagyománytípusokat és azok összefüggéseit vizsgáló részek következnek. A helyi hagyományokat leíró fejezet elején *Toldi szerelmének* két strófáját olvashatjuk, amelyben Arany magát és családját is megjeleníti. Vaderna szerint az idézett verssor („Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú”) egy mondatban reprezentálja a helyi hagyományok, a történelem és a költő művészetének az összekapcsolódását. Nagyszalonta és a környékbeli falvak történelmének részletes, mikrotörténeti szempontokkal gazdagított ismertetése a település első említésétől kezdve a Csonka torony átépítéséig mutatja be a helyi viszonyokat. A kronologikus sorrendet követő leírás többször hangsúlyozza a helyi mítoszok és mondák szerepét, amelyet Vaderna minden esetben példával illusztrál. Az aprólékosan bemutatott történet azonban nem tereli el a figyelmet a kiemelt helyen kezelt lokális históriákról, sokkal inkább felvezeti és gazdagítja ezek előzményeit, és elősegíti a kontextualizálásukat. A *Toldi* családhoz kapcsolódó történetek és az Arany által korrigált szájhagyomány összefüggésének vizsgálata így nem csak az Arany-kultusz korai alakulására képes rámutatni, hanem a költő hagyományokhoz való viszonyát is feltárja. A helyi néprajzi gyűjtés feldolgozása ugyanakkor a zenetörténeti perspektíva fontosságán túlmutatva a helybeli balladák sokszínűségét is igazolja. Mindennek jelentőségét tovább emeli a Csonka torony történetének a leírása – a szájhagyomány ugyanis az épület *Toldi*-elbeszélésbe való beemelésével a hős alakjának eredettörténetét magyarázta, sőt a város pozícióját is biztosította. A szerző hagyománytörténeten alapuló kutatásai tehát nem csak az Arany-életmű szempontjából tesznek fontos megállapításokat. A Csonka torony maga volt a város, ennek jelentősége pedig a későbbi hagyományértelmezést ugyanúgy meghatározta, mint a történelmi tudást, illetve – a szerző szavaival élve – az Arany János által is befolyásolt kulturális emlékezetet.

A fejezet továbbá idézi a *Toldi szerelmének* Nagyszalontára vonatkozó strófáit, amelyben Arany a városhoz köthető mondákat és hősöket is beépítette, kiegészítve a saját gyerekkorára való hivatkozással. Vaderna kitér arra, hogy a szövegbe beépített

néphagyományt feldolgozó utalások a történelmi tanulságokon kívül az általuk megjelenített baljós örökséget is előrevetítik. Az elemzés a közösség hovatarozását meghatározó alapvető történelmi tapasztalat eredetére is rávilágít. Az állandó fenyegetettség, mint közösségi, valamint generációs élmény nem csak társadalmi szinten, de családonként és egyénenként is megjelent. Ennek alátámasztására a szövegben az Arany család nemeslevele és a hozzá kapcsolódó perek ismertetése is szerepel. A szerző olvasatában ez a nagyszalontai környezettel kiegészítve már túlmutat az Arany-életrajz pusztá kiegészítésén, mivel a költő egyéni és a nagyszalontai közösségi identitásharcának a vonásai és egymásra gyakorolt hatásai is megjelentek – mindezt pedig egyszerre reprezentálja a kiállításnak is helyt adó Csonka torony. A torony várostörténetben betöltött szerepének ábrázolása az emlékezőtörténet szájhagyomány által is befolyásolt dinamikus alakulásának újabb bizonyítékaként jelenik meg. A fejezet tételmondata is ehhez kapcsolódik, ugyanis Arany János nagyságát Vaderna szerint az határozta meg, hogy a költő „képesnek bizonyult a nagyszalontai hagyományban őrzött törmelékekből nagyszabású és nem utolsó sorban modern műalkotásokat létrehozni” (73). Arany hagyományismeretét a nagyszalontai néprajzi gyűjtések is alátámasztják, hiszen jó néhány mű felismerhető közöttük. A kiállítás (és Vaderna is) ezzel kapcsolatban *Ágnes asszony* és *Sára asszony* balladáját állítja párhuzamba – igazolva azt a megállapítást, hogy Arany a hagyományból inspirálódott, termékeit pedig „költőileg megformálható nyersanyagnak” tekintette (79) –, a fejezet megállapításai tehát elsősorban Arany költészetére vonatkozóan tartalmaznak fontos megállapításokat, és részletezik inspirációinak a forrásait.

Az életrajzi hagyományokat feldolgozó tanulmány egyben a kötet leghosszabb fejezete is, mivel kronologikus sorrendben részletezi Arany életének állomásait gyermekkorától kezdve egészen a haláláig. Vaderna az előző résztől eltérően már nem Arany művészetének ihletőit keresi, hanem az életrajzhoz és a költő társas kapcsolataihoz köthető személyes döntésekből és választásokból származó következmények érdeklik. A szöveg az előzetesen megjelent Arany-kutatások újabb eredményeit tartalmazza, ugyanakkor a feldolgozott szakirodalom bővülése folytán képes annak kiegészítésére, korrigálására is, mint ahogy azt Ercsey Juliannával kapcsolatban meg is tette. Vaderna kitér rá, hogy a biográfia elbeszélése aránytalan, ugyanis bizonyos korszakokról bővebben szól. Ám mindez az olvasó számára nem érzékelhető, mert az aktualizált életrajzi anyagot Arany életútjának elemzéséhez személyes tárgyainak története is kiegészíti. Mindez nemcsak a tárlatot bővíti, de mentalitás- és társadalomtörténeti tekintetben is sokat mond el a korszakokról, a hajdani használati eszközök pedig újabb mikrotörténeti szempontú elbeszélés megalkotását segítik elő.

Arany gyermekkorának és iskoláinak lényegre törő bemutatása már az elején szétfejtí az adott keretet, a szöveg alapján a korabeli iskolarendszerről hasonlóan fontos megállapításokat lehet tenni, mint hivatali rendszer helyi működéséről. A házitanítás motívuma ugyan nem egyedülálló a magyar irodalomtörténetben, mégis érzékelteti,

hogy az ez idő alatt kötött barátságok Arany alkalmi költészetéhez is adalékokat jelentenek – feleségehez szóló verseinek rendezése pedig a későbbi tudatos kompozícióalakítás első motívumaként jelenik meg. Bensőséges családi kapcsolatainak és felesége származásának analizálása közelebb visz Arany költészetének mélyebb megértéséhez, érzelmei kifejezésének az okaihoz. Megjelenik többek közt a féltő, lányáért aggódó édesapa is, tehát már csak lélektani szempontból sem elhanyagolhatók a családi és a baráti kötelékek.

A költő hivatali működésének szakasza betekintést enged publicisztikájába, íróvá válásának folyamatába és a szabadságharchoz, illetve politikához fűződő viszonyába is. A fokozatosan árnyalódó Arany-kép komplexitását jól mutatja tevékenységének sokszínűsége és ezek példákkal való alátámasztása is, amely olyan, eddig kevésbé ismert (ám a helyi köztudatot annál inkább meghatározó) eseményeket is részletez, mint Arany Nagyszalonta újjáépítését elősegítő törekvései. A városhoz köthető kapcsolataiban megjelenik Szilágyi István alakja (Szilágyi írói pályájának indulásában Aranynak kulcsszerepe volt), majd Petőfi Sándorral kötött barátsága. Ez utóbbi emléket őrzi a kiállatáson is szereplő két tárgy (egy ajándékba kapott kávéfőző és Petőfi Zoltán fényképe), amelyeken keresztül Arany személyes tárgyaihoz való viszonyát is megismerhetjük.

A következő szakasz a Nagyszalontáról való elkerülés utáni időszakot, azon belül is elsősorban a nagykorú évek elemzi. Vaderna a hivatali élet költőre nehezedő nyomását és a feszült politikai légkört jelöli meg Arany költözésének okaiként. A gimnáziumban töltött esztendő és a tanári kar alapos ismertetése szintén nem csak a költőről tesz fontos állításokat. A szerző az értelmiségi és a hivatali szerepkörök szignifikáns összefüggéseiben belüli azonosságokat és különbségeket is tárgyalja, illetve azt, hogy Arany miben tért el a tanári kar többi tagjától. Vaderna ebben is igazolva látja Arany életrajzának atipikusságát, mivel a költő autodidakta önképzése ellenére a pályatársakhoz hasonló karriert futott be, pontosabban meg is haladta azt, hiszen neki is sikerült a fontosabb intézmények kulcspozícióit elnyernie.

Arany pedagógiai működésének szemléltetését Vaderna az itt keletkezett kéziratok anyag lényeges vonásainak a kiemelésével végzi el, továbbá rámutat, hogy az írások jelentőségét és a kultuszképzés korai fázisát érzékelteti az a tény, hogy a diákok közül a későbbiekben többen megőrizték a szövegeket. Az elméleti munkák vizsgálata nemcsak azok elvi alapállásaira tér ki, hanem Arany irodalomtörténettel kapcsolatos felfogását és az esztétikai munkájában megjelenő világképet is taglalja, mivel ezek együttesen tartalmazzák a költő kortársai költészetéről szóló véleményét. Az Arany balladaköltészetét és líráját is meghatározó tézisek így az előző fejezetben megjelent nagyszalontai helyi hagyományokhoz képest kiegészülnek a *Széptani jegyzetek*ben is olvasható balladafogalommal. Vaderna szerint ez elsősorban a történeti balladák sajátos csoportját határozta meg, a műelemzések pedig igazolják a megállapítást.

A szerző azonban nemcsak a balladákra tér ki, hanem Arany eposztervei alakulásának folyamatát, továbbá a *Kapcsos könyv*ben is megjelenő, a Nagyszalontára való

visszatéréshez fűződő tervek kudarcának az alaptapasztalatát is tárgyalja. Megállapítja, hogy a műfajokban „nem feltétlenül ragadható meg egy egységes lírai szerep” (161), a kései művek lényeges eltéréseket mutatnak az 50-es évek lírájához képest – a példák szemléltetik, mily módon különült el ebben az időben a beszélő és a beszéd. Arany halála pedig beindította azt a gyakorlatot, amelyet Vaderna emlékezetpolitikai kontextusnak nevez, mivel a személyes tárgyak megőrzése is elősegítette az Arany-életrajz és a költemények hagyomány felől történő megközelítését. Arany fellendülő társasági életének és viszonyainak vizsgálata nem kizárólag a biográfia kiegészítésére szolgálnak, éppúgy kiolvashatók belőlük a sikeres karrierhez kapcsolódó társadalmi tiszteletadások gesztusai is. A költő ajándékba kapott, a kiállításon is szereplő tárgyainak a tanulmányba való beleillesztése tovább gazdagítja az amúgy is akkurátusan tárgyalt életrajzot.

Az Arany Jánosról készült portrék keletkezési körülményeiből kiolvasható kultusz-történet a kortársak költőhöz kapcsolódó személyes tapasztalatait is magában foglalja. Vaderna a Nagyszalonta megrendelésére készült Barabás-képhez fűzött gondolatai az emlékezetpolitika helyi változásait is értékelik, amelyben természetesen Arany nagyszalontai polgárként való értelmezésének alakulása is szerepel. A szerző kimutatja, hogy a költő alakját a megrendelt kép elkészítése alakítja át, amelyben Arany saját magáról kialakított képe és a szalontai disznók párhuzamba állítása a helyi hagyományokkal kapcsolatban már elemzett, pusztuló hagyomány felcserélését láttatja. A további Arany-portrék és fényképek a kultuszt és látványt oly módon kapcsolják össze, hogy az olvasó (és múzeumi látogató) szeme előtt kirajzolódó tabló egyszerre mutatja be a műveket mint művészeti alkotásokat és mint a közösség Aranyról kialakult képei. Így arra is képesek lesznek, hogy rajtuk keresztül újra bejárhatóvá váljon a költői pálya.

A személyes tér muzealizációja a tárgyi hagyatéék szempontjából arra ad magyarázatot, hogy a Csonka torony harmadik emeletén található akadémiai dolgozószoba miért hat különböző terek sűrített centrumaként. A dolgozószoba berendezése a múzeumi térben Vaderna állítása szerint nem az akadémiai pályát illusztrálja, hanem azt az időpillanatot, amikor a költő elhunyt, így az enteriőr a tárgyak kulturális emlékezetbe való beágyazódásuk módjának a problematikáját ábrázolja, ugyanis – ahogy arra maga a szerző is hivatkozik – a szoba kiállított formájában nem létezett. Az így megjelenített berendezés célja tehát az, hogy a látogató és az olvasó számára is egyértelművé tegye a kiállított tárgyakon keresztül, hogy a nagyszalontai kultusz megteremtődése nem Arany halálával, hanem még életében elkezdődött – ez a kötet szempontjából kulcsfontosságú megállapítás.

Amikor az ember múzeumot látogat, általában azzal a céllal teszi, hogy ismereteit bővítse, új dolgokat fedezzen fel, intellektuális kíváncsiságát elégítse ki, vagy élményeket szerezzen. Mindehhez már egy kézikönyv is a segítségünkre lehet,¹ a tárlat által kiváltott hatás megítélése pedig nagyban függ az egyén impresszióitól, de részben a kiállítás céljai is befolyásolják. A nagyszalontai tárlat átalakítása az új muzeológiai

¹ Johan IDEMA, *Hogyan látogassunk múzeumot. Típek az igazán élvezetes látogatáshoz*, Bp., Scolar, 2019.

alapelvek figyelembevételével egy olyan komplex Arany-képet mutat be a tárgyain keresztül, amely érdemes arra, hogy új szemszögből közelítsünk az életműhöz, mint ahogy Vaderna is tette. A könyvben a portrét alkotó hagyományrétegek között több átfedés is van, ám ezek nem elfedik, hanem kiegészítik egymást, így egy olyan Arany mutatkozik meg előttünk, akinek szülővárosához fűződő kapcsolata mindig fontos maradt akár magánemberként, akár költőként, akár egyéb szerepköreiben. A kutatás interdiszciplinaritását emeli ki mind a hagyomány felőli megközelítés, mind a személyes tárgyak vizsgálatának a beemelése – ezáltal átlépve többek közt a társadalom- és helytörténet színtereire is.

Szolnoki Anna